

TIJORAT BANKLARIDA NAQD PULSIZ OPERATSIYALAR HISOB VA UNI
TAKOMILLASHTIRISH YO'LLARI

Nosirova Feruzaxon Nodirjon qizi

O'zbekiston Respublikasi Bank-moliya akademiyasi magistranti.

<https://doi.org/10.5281/zenodo.21716037>

Annotatsiya. Mazkur maqolada tijorat banklarida naqd pulsiz operatsiyalarni amalga oshirish va buxgalteriya hisobida aks ettirishning nazariy hamda amaliy jihatlari tadqiq etilgan.

Naqd pulsiz hisob-kitoblarning asosiy shakllari, jumladan, to'lov topshiriqnomasi, to'lov talabnomasi, inkasso topshiriqnomasi, memorial order va akkreditivlar orqali amalga oshiriladigan operatsiyalarning hisobini yuritish tartibi yoritilgan. Shuningdek, banklararo hisob-kitoblar, mijozlarning hisobvaraqlari bo'yicha pul mablag'lari harakati, operatsiyalarni nazorat qilish va hisob ma'lumotlarining ishonchliligini ta'minlash masalalari tahlil qilingan. Tadqiqot natijasida naqd pulsiz operatsiyalar hisobini raqamlashtirish, avtomatlashtirilgan nazorat mexanizmlarini joriy etish, elektron hujjat aylanishini kengaytirish, operatsion xatolarni kamaytirish hamda bank axborot tizimlari xavfsizligini mustahkamlash bo'yicha ilmiy taklif va tavsiyalar ishlab chiqilgan.

Kalit so'zlar: tijorat banklari, naqd pulsiz operatsiyalar, buxgalteriya hisobi, naqd pulsiz hisob-kitoblar, to'lov topshiriqnomasi, to'lov talabnomasi, inkasso topshiriqnomasi, memorial order, akkreditiv, bank hisobvaraqlari, elektron to'lovlar, raqamli bank xizmatlari, ichki nazorat, avtomatlashtirilgan bank tizimi.

Abstract. This article examines the theoretical and practical aspects of implementing and reflecting non-cash transactions in commercial banks. The main forms of non-cash settlements, including payment orders, payment requests, collection orders, memorial orders and letters of credit, are covered. The issues of interbank settlements, cash flow on customer accounts, control of operations and ensuring the reliability of account information are also analyzed. As a result of the study, scientific proposals and recommendations were developed on digitizing the accounting of non-cash transactions, introducing automated control mechanisms, expanding electronic document management, reducing operational errors and strengthening the security of banking information systems.

Keywords: commercial banks, non-cash transactions, accounting, non-cash settlements, payment order, payment request, collection order, memorial order, letter of credit, bank accounts, electronic payments, digital banking services, internal control, automated banking system.

Kirish: Zamonaviy iqtisodiyotda xo'jalik yurituvchi subyektlar, davlat tashkilotlari va aholi o'rtasidagi moliyaviy munosabatlarning asosiy qismi tijorat banklari orqali amalga oshiriladigan naqd pulsiz hisob-kitoblarga asoslanadi. Naqd pulsiz operatsiyalar pul mablag'larining tezkor, xavfsiz va shaffof harakatini ta'minlash, muomala xarajatlarini kamaytirish, to'lov intizomini mustahkamlash hamda iqtisodiyotdagi pul oqimlarini nazorat qilishda muhim ahamiyat kasb etadi. Raqamli bank xizmatlari, mobil ilovalar, internet-banking, plastik kartalar va elektron to'lov tizimlarining jadal rivojlanishi tijorat banklarida naqd pulsiz

operatsiyalar hajmini oshirish bilan birga, ularning buxgalteriya hisobini to'g'ri va o'z vaqtida yuritish, to'lov hujjatlarini nazorat qilish, operatsion xatolar hamda moliyaviy firibgarliklarning oldini olishga bo'lgan talabni ham kuchaytirmoqda. Shu sababli naqd pulsiz operatsiyalarni hisobvaraqlarda aniq aks ettirish, banklararo hisob-kitoblarni muvofiqlashtirish, elektron hujjat aylanishini takomillashtirish va avtomatlashtirilgan nazorat mexanizmlarini joriy etish tijorat banklari faoliyatining dolzarb yo'nalishlaridan biridir. Mazkur maqolada tijorat banklarida naqd pulsiz operatsiyalar hisobining amaldagi holati, uni tashkil etishning asosiy tamoyillari va mavjud muammolar tahlil qilinib, hisob tizimini raqamlashtirish, nazorat samaradorligini oshirish hamda operatsiyalar xavfsizligini mustahkamlash bo'yicha takliflar ishlab chiqiladi.

Mavzuga oid adabiyotlar sharhi. O'zbekistonda naqd pulsiz hisob-kitoblarni rivojlantirish, avvalo, tijorat banklarining zamonaviy infratuzilmasini shakllantirish bilan uzviy bog'liqdir. Bank plastik kartalari, internet-banking, mobil banking va masofaviy xizmatlarning kengayishi mijozlarga bank operatsiyalarini tez, qulay va uzluksiz amalga oshirish imkonini beradi. Bank infratuzilmasi faqat texnik qurilmalar majmuasi emas, balki buxgalteriya hisobi, moliyaviy hisobot, iqtisodiy tahlil, axborot-kommunikatsiya tizimlari va operatsiyalarni qayta ishlash mexanizmlarini ham qamrab oladi. Shu sababli QR-kodli to'lovlarni kengaytirish, "cash-in" bankomatlari orqali hisobvaraqlarni to'ldirish va bank xizmatlarini 24/7 rejimida tashkil etish naqd pulsiz operatsiyalar hajmini oshiruvchi muhim omillar hisoblanadi. Biroq bunday infratuzilmani rivojlantirish jarayonida tranzaksiyalarni avtomatik solishtirish, buxgalteriya yozuvlarini shakllantirish va komissiya daromadlarini to'g'ri hisobga olish mexanizmlarini ham takomillashtirish talab etiladi (Umarova, 2018).

Mamlakat to'lov tizimining barqarorligi naqd pulsiz hisob-kitoblarning o'z vaqtida va to'liq amalga oshirilishiga bevosita bog'liq. To'lov topshiriqnomalari, to'lov talabnomalari, akkreditivlar, inkasso topshiriqnomalari va cheklar xo'jalik yurituvchi subyektlar o'rtasidagi moliyaviy munosabatlarning uzluksizligini ta'minlaydi. Shunga qaramay, bank likvidligining yetarli emasligi, to'lov hujjatlarining kechiktirilishi va bank kafolatlaridan foydalanishdagi kamchiliklar hisob-kitoblarning samaradorligini pasaytirishi mumkin. Mazkur muammolarni hal qilish uchun to'lov hujjatlarini to'liq elektron shaklga o'tkazish, banklararo hisob-kitoblar tezligini oshirish va to'lov majburiyatlarining bajarilishi ustidan nazoratni kuchaytirish zarur. Bunday yondashuv mijozlarning hisobvaraqlari, to'lov hujjatlari va banklarning vakillik hisobvaraqlari o'rtasida mustahkam nazorat bog'liqligini yaratishga xizmat qiladi (Normamatov, 2023).

Raqamli transformatsiya sharoitida tijorat banklarining to'lov xizmatlari an'anaviy bank ofislari doirasidan chiqib, turli elektron kanallar orqali amalga oshirilmoqda. Mobil ilovalar, banklarning veb-saytlari, aloqa markazlari va masofaviy xizmat ko'rsatish tizimlarini o'zaro birlashtirish bank mijozlariga omnikanal xizmat ko'rsatish imkonini yaratadi. Bunday modelda mijoz qaysi aloqa kanalidan foydalanishidan qat'i nazar, barcha operatsiyalar yagona axborot va hisob tizimida aks ettirilishi lozim. Platformali texnologiyalardan foydalanish xizmat ko'rsatish tezligini oshirsa-da, mijozlar ma'lumotlarini himoya qilish, operatsion risklarni nazorat qilish va tranzaksiyalarni real vaqt rejimida kuzatish vazifalarini ham murakkablashtiradi. Shu bois protsessing tizimlari, mobil ilovalar va bosh kitob ma'lumotlarini avtomatik ravishda

solishtiradigan integratsiyalashgan hisob tizimini yaratish muhim ahamiyat kasb etadi (Babayeva, 2025). Elektron pullarning ommalashishi tijorat banklari oldiga yangi iqtisodiy va hisob yuritish vazifalarini qo'yimoqda. Elektron hamyonlar va boshqa raqamli to'lov vositalari yordamida amalga oshirilgan operatsiyalar mijozlarga qulaylik yaratishi bilan birga, bank zimmasida elektron pullarni chiqarish, muomalaga kiritish va so'ndirish bilan bog'liq majburiyatlarni yuzaga keltiradi.

Bunday operatsiyalarni samarali boshqarish bank axborot tizimlarini modernizatsiya qilish, kiberxavfsizlik choralarini kuchaytirish va elektron to'lov infratuzilmasini rivojlantirishni talab etadi. Elektron hamyonlardagi qoldiqlar, to'lov tashkilotlari bilan hisob-kitoblar va elektron pul emitentining majburiyatlari bank balansida iqtisodiy mazmuniga muvofiq aks ettirilishi kerak. Shuning uchun elektron pullarni chiqarish, qaytarib sotib olish va so'ndirish jarayonlari bo'yicha alohida buxgalteriya modeli ishlab chiqilishi maqsadga muvofiqdir (Raxmonov, 2025).

Naqd pulsiz hisob-kitoblarning rivojlanishi an'anaviy bank hisobvaraqlari bilan bir qatorda nominal va eskrou hisobvaraqlaridan foydalanish imkoniyatlarini ham kengaytirmoqda. Nominal hisobvaraqdagi mablag'lar hisobvaraqlarni boshqaruvchi shaxsga emas, balki tegishli benefitsiarga tegishli bo'ladi. Eskrou hisobvarag'ida esa pul mablag'lari shartnomada ko'rsatilgan muayyan shartlar bajarilgunga qadar vaqtincha bloklanadi. Ushbu hisobvaraqlar hisob-kitob ishtirokchilarining moliyaviy risklarini kamaytirish va shartnoma majburiyatlarining bajarilishini kafolatlash imkonini beradi. Shu bilan birga, maxsus hisobvaraqlardagi mablag'larning huquqiy egasi, iqtisodiy mazmuni, foydalanish shartlari va benefitsiarlar to'g'risidagi ma'lumotlarni analitik hisob registrlarida aniq aks ettirish zarur. Aks holda, bank balansida mijoz mablag'lari va shartli majburiyatlarning noto'g'ri tasniflanishi xavfi paydo bo'ladi (Prokofyev, Tatyannikov and Prokofyeva, 2017).

Maxsus bank hisobvaraqlaridan foydalanish bank, mijoz va benefitsiar o'rtasidagi munosabatlarga qo'shimcha ishonch olib kiradi. Nominal va eskrou hisobvaraqlarini ochish, ularga mablag'larni qabul qilish, shartlarning bajarilishini tekshirish va pulni yakuniy oluvchiga o'tkazish o'zaro bog'langan bir necha bosqichdan iborat. Mazkur jarayonlarning har biri huquqiy hujjatlar bilan tasdiqlanishi va bankning hisob tizimida alohida qayd etilishi kerak. Maxsus hisobvaraqlar mijozlarning risklarini kamaytirish va hujjatlar aylanishini optimallashtirish imkonini bersa-da, ulardagi mablag'larni bankning o'z mablag'laridan qat'iy ajratib hisobga olishni talab qiladi. Operatsiyalarning barcha bosqichlari bo'yicha elektron audit izining mavjudligi esa ichki nazorat samaradorligini oshirib, nizoli holatlarda tranzaksiya tarixini tiklash imkonini beradi (Klochixin and Repnikova, 2021).

Yevro hududidagi to'lov amaliyoti naqd pul va elektron to'lov vositalari bir vaqtning o'zida muomalada bo'lishini ko'rsatadi. Savdo nuqtalarida amalga oshirilgan operatsiyalar soni bo'yicha naqd pul uzoq vaqt yetakchi o'rinni saqlab qolgan bo'lsa-da, katta qiymatdagi xaridlarda bank kartalaridan foydalanish ulushi yuqoriroq bo'lgan. Mamlakatlar o'rtasidagi to'lov odatlarining farqlanishi mijozlarning daromadi, yoshi, texnologik savodxonligi, to'lov infratuzilmasining rivojlanganligi va savdo tashkilotlarining elektron to'lovlarni qabul qilish imkoniyatlari bilan izohlanadi. Shu jihatdan, tijorat banklari naqd pulsiz operatsiyalarni faqat umumiy hajm bo'yicha emas, balki tranzaksiya qiymati, to'lov vositasi, mijoz segmenti va savdo

nuqtasi kesimida tahlil qilishi lozim. Bunday analitik hisob bank xizmatlariga bo'lgan talabni aniq baholash va to'lov infratuzilmasini oqilona rivojlantirish imkonini beradi (Esselink and Hernandez, 2017).

Favqulodda iqtisodiy va ijtimoiy sharoitlar aholining to'lov odatlarini qisqa vaqt ichida o'zgartirib yuborishi mumkin. COVID-19 pandemiyasi davrida naqd puldan foydalanishning kamayishi, kontaktsiz va debet kartalari orqali to'lovlarning esa ko'payishi buning yaqqol dalilidir. Dastlab sanitariya xavfsizligi va ijtimoiy masofa talablariga asoslangan bunday o'zgarishlar keyinchalik aholining kundalik to'lov odatlariga singib ketgan. To'lov kanallaridagi keskin o'zgarishlar tijorat banklarining protsessing va hisob tizimlariga tushadigan yuklamani ham oshiradi. Shu sababli banklarda tranzaksiyalarni real vaqt rejimida kuzatish, protsessing ma'lumotlarini avtomatik solishtirish, xizmatlarning uzluksizligini ta'minlash va avariya holatlari uchun zaxira axborot infratuzilmasini yaratish alohida ahamiyatga ega (Jonker et al., 2020).

Raqamli to'lovlarning jadal rivojlanishi har doim ham muomaladagi naqd pul hajmining mutanosib ravishda kamayishini anglatmaydi. Aholi elektron to'lovlardan kundalik xaridlar uchun faol foydalansa-da, naqd pulni ehtiyotkorlik, jamg'arish va kutilmagan xarajatlarni moliyalashtirish vositasi sifatida saqlashi mumkin. Shu sababli raqamli tranzaksiyalar hajmining o'sishi bilan naqd pulga bo'lgan umumiy talab o'rtasida murakkab munosabat mavjud. To'lov vositasi sifatidagi naqd pulga talab kamayishi mumkin, biroq uning qiymatni saqlash vositasi sifatidagi roli saqlanib qoladi. Ushbu holat tijorat banklarida naqd va naqd pulsiz operatsiyalarni alohida jarayon sifatida emas, balki o'zaro bog'langan yagona pul oqimlari tizimi doirasida tahlil qilish zarurligini ko'rsatadi (Awasthy, Misra and Dhal, 2022).

Raqamli to'lovlardan foydalanish imkoniyatining kengayishi iste'molchilarning nafaqat to'lov usuliga, balki xarajat qilish xulq-atvoriga ham ta'sir ko'rsatadi. Naqd puldan elektron to'lovlarga o'tish tranzaksiya xarajatlarini kamaytiradi, to'lov jarayonini tezlashtiradi va ayrim hollarda iste'molchining xarid qilishga moyilligini oshiradi. Elektron to'lovda mablag'ning jismoniy ravishda qo'ldan chiqmasligi xarajatning psixologik jihatdan yengilroq qabul qilinishiga olib kelishi mumkin. Banklar uchun bunday tranzaksiya ma'lumotlari mijozlarning odatlarini o'rganish, xizmatlarga bo'lgan talabni prognozlash va yangi mahsulotlarni ishlab chiqishda muhim axborot manbai hisoblanadi. Biroq mijoz ma'lumotlaridan foydalanish maxfiylik, axborot xavfsizligi, ma'lumotlarning to'liqligi va ichki nazorat talablariga qat'iy rioya etilgan holda amalga oshirilishi lozim (Agarwal et al., 2024).

To'lov tizimlaridagi innovatsiyalarning muvaffaqiyati faqat yangi texnologiyaning mavjudligi bilan belgilanmaydi. Mobil to'lovlar, tezkor hisob-kitoblar va raqamli valyutalarning ommalashishi iste'molchilarning odatlari, savdo tashkilotlarining mazkur vositalarni qabul qilishi, xizmat narxi, xavfsizlik darajasi va tarmoq samarasi bilan bog'liq. Shu bois tijorat banklari yangi to'lov mahsulotlarini joriy etishdan oldin ularning texnologik platformasi bilan bir qatorda buxgalteriya hisobi va ichki nazorat mexanizmlarini ham ishlab chiqishi kerak. Yangi to'lov kanali bo'yicha tranzaksiyalarni identifikatsiya qilish, kliring muddatini belgilash, komissiyalarni ishtirokchilar o'rtasida taqsimlash, qaytarilgan yoki bekor qilingan operatsiyalarni hisobga olish

tartibi oldindan belgilanishi zarur. Bunday yondashuv naqd pulsiz operatsiyalar hisobini alohida mahsulotlar va to'lov kanallari kesimida tashkil etishga imkon beradi (Rysman and Schuh, 2017).

Iste'molchilarning qog'oz va naqd pulga asoslangan to'lov vositalaridan elektron to'lovlarga o'tishi barcha savdo va xizmat ko'rsatish sohalarida bir xil sur'atda kechmaydi. Ayrim tarmoqlarda kartalar va elektron to'lovlar tez ommalashsa, boshqa yo'nalishlarda naqd pul o'z mavqeyini uzoqroq saqlab qolishi mumkin. To'lov usulini tanlash mijozlarning yoshi, daromadi, savdo tashkilotining faoliyat turi va to'lov infratuzilmasining mavjudligiga bog'liq. Pandemiya elektron to'lovlarga o'tishni tezlashtirgan bo'lsa-da, mazkur jarayonning darajasi savdo tarmoqlari kesimida turlicha namoyon bo'lgan. Shu sababli banklarda tranzaksiyalarni to'lov vositasi, mijoz turi, savdo tarmog'i va operatsiya amalga oshirilgan kanal bo'yicha tasniflash komissiya daromadlari, operatsion xarajatlar va bank risklarini aniq baholash imkonini beradi (Cohen, Shy and Stavins, 2022).

Tahlil qilingan adabiyotlar naqd pulsiz hisob-kitoblarning iqtisodiy mazmuni faqat pul mablag'larini bir hisobvaraqdan boshqasiga o'tkazish bilan cheklanmasligini ko'rsatadi. Mazkur operatsiyalar zamonaviy bank infratuzilmasi, elektron to'lov vositalari, mijozlarning moliyaviy xulq-atvori, maxsus bank hisobvaraqlari, axborot xavfsizligi va ichki nazorat tizimlari bilan chambarchas bog'liq. O'zbekiston va Rossiyada olib borilgan tadqiqotlarda ko'proq bank infratuzilmasi, elektron pullar, masofaviy xizmatlar va maxsus hisobvaraqlarning amaliy jihatlariga e'tibor qaratilgan. Yevropa, Osiyo va AQShdagi tadqiqotlarda esa iste'molchilarning to'lov vositasini tanlashi, tashqi omillarning to'lov odatlariga ta'siri va raqamli to'lovlarning iqtisodiy natijalari empirik ma'lumotlar asosida tahlil qilingan.

Mavjud ilmiy ishlarda naqd pulsiz operatsiyalarni amalga oshirish va ularni rivojlantirish masalalari keng yoritilgan bo'lsa-da, ushbu operatsiyalarni tijorat banklarining buxgalteriya hisobida aks ettirish bo'yicha yaxlit metodologiya yetarli darajada shakllanmagan. To'lov topshiriqnomalari, bank kartalari, elektron pullar, QR-to'lovlar, tezkor to'lovlar, nominal va eskrou hisobvaraqlari bo'yicha operatsiyalarni yagona tasnif asosida yuritish alohida ilmiy ahamiyatga ega. Shuningdek, protsessing tizimi ma'lumotlarini bosh kitob bilan avtomatik solishtirish, kliringdagi mablag'larni nazorat qilish, komissiya daromadlarini o'z vaqtida tan olish, qaytarilgan operatsiyalarni hisobga olish va elektron audit izini shakllantirish mexanizmlarini rivojlantirish talab etiladi. Shu bois tijorat banklarida naqd pulsiz operatsiyalar hisobini takomillashtirish avtomatlashtirilgan hisob, ichki nazorat, axborot xavfsizligi va analitik hisobot tizimlarini o'zaro integratsiyalash asosida amalga oshirilishi maqsadga muvofiq.

Tadqiqot metodologiyasi. Mazkur tadqiqotda tijorat banklarida naqd pulsiz operatsiyalar hisobini tashkil etishning amaldagi holatini baholash va uni takomillashtirish yo'nalishlarini aniqlash uchun tizimli hamda kompleks yondashuvdan foydalanildi. Tadqiqot obyekti sifatida tijorat banklarida to'lov topshiriqnomalari, bank kartalari, elektron pullar, mobil ilovalar, QR-to'lovlar va banklararo hisob-kitoblar orqali amalga oshiriladigan naqd pulsiz operatsiyalar tanlandi. Tadqiqot predmeti esa mazkur operatsiyalarni buxgalteriya hisobida tan olish, hujjatlashtirish, hisobvaraqlarda aks ettirish, nazorat qilish va moliyaviy hisobotlarda umumlashtirish jarayonlaridan iborat bo'ldi.

Ilmiy ishda bank operatsiyalarining iqtisodiy mazmuni, ularning hisob tizimidagi oʻrni va raqamli toʻlov texnologiyalarining buxgalteriya hisobiga taʼsiri oʻzaro bogʻliqlikda koʻrib chiqildi.

Tadqiqot jarayonida ilmiy abstraksiyalash, tahlil va sintez, induksiya va deduksiya, taqqoslash, guruhlash hamda statistik kuzatish usullaridan foydalanildi. Ilmiy abstraksiyalash usuli orqali naqd pulsiz operatsiyalar hisobining muhim xususiyatlari ajratib olindi, tahlil va sintez yordamida esa toʻlov jarayonining hujjatlarni qabul qilishdan yakuniy hisob-kitobgacha boʻlgan bosqichlari oʻrganildi. Taqqoslash usuli Oʻzbekiston tijorat banklari amaliyotini xorijiy tajriba bilan solishtirish, mavjud farqlar va ustun jihatlarni aniqlash imkonini berdi. Guruhlash usuli orqali naqd pulsiz operatsiyalar toʻlov vositasi, mijoz turi, hisob-kitob kanali va operatsiyaning iqtisodiy mazmuniga qarab tasniflandi. Statistik kuzatish va dinamik tahlil usullari yordamida naqd pulsiz toʻlovlar hajmi, tranzaksiyalar soni, bank kartalari va masofaviy bank xizmatlaridan foydalanish koʻrsatkichlaridagi oʻzgarishlar baholandi.

Tadqiqotning axborot bazasini tijorat banklarining moliyaviy va statistik hisobotlari, buxgalteriya hisobi registrlari, toʻlov tizimlari boʻyicha maʼlumotlar, Oʻzbekiston Respublikasi Markaziy bankining rasmiy statistik koʻrsatkichlari, sohaga oid normativ-huquqiy hujjatlar hamda mahalliy va xorijiy olimlarning ilmiy ishlari tashkil etdi. Olingan maʼlumotlarning ishonchliligini taʼminlash uchun turli manbalardagi koʻrsatkichlar oʻzaro solishtirildi va ularning iqtisodiy mazmuni boʻyicha mantiqiy nazorat amalga oshirildi. Tadqiqot natijalari asosida protsessing tizimi bilan bosh kitob maʼlumotlarini avtomatik solishtirish, komissiya daromadlarini toʻgʻri tan olish, kliringdagi mablagʻlarni nazorat qilish, qaytarilgan operatsiyalar hisobini takomillashtirish va elektron audit izini shakllantirishga qaratilgan ilmiy-amaliy takliflar ishlab chiqildi.

Tahlil va natijalar. Tijorat banklarida naqd pulsiz operatsiyalar hisobining rivojlanishini baholashda bank kartalari soni, toʻlov terminallari tarmogʻi, bankomat va infokiosklar miqdori hamda toʻlov terminallari orqali amalga oshirilgan tushumlar dinamikasi muhim statistik koʻrsatkichlar hisoblanadi. Mazkur koʻrsatkichlar naqd pulsiz hisob-kitoblarning texnik bazasi, mijozlar qamrovi va operatsion faolligi oʻrtasidagi bogʻliqlikni ifodalaydi. Tahlilda 2019–2025-yillar boʻyicha yil yakunidagi infratuzilma koʻrsatkichlari va tegishli yil davomida terminallar orqali amalga oshirilgan tushumlar qamrab olindi. Bunda kartalar, terminallar va bankomatlar soni zaxira koʻrsatkichlari, terminal tushumlari esa yillik oqim koʻrsatkichi sifatida talqin qilindi. Shuni ham hisobga olish kerakki, terminal tushumlari barcha naqd pulsiz operatsiyalarni toʻliq qamrab olmaydi: banklararo oʻtkazmalar, mobil ilovalardagi ayrim P2P operatsiyalari, elektron hamyonlar va boshqa raqamli kanallar ushbu koʻrsatkichdan tashqarida boʻlishi mumkin. Shu sababli jadvaldagi terminal tushumlari Oʻzbekistondagi naqd pulsiz operatsiyalarning muhim, biroq toʻliq boʻlmagan segmentini ifodalaydi.

1-jadval

Oʻzbekistonda bank kartalari, toʻlov infratuzilmasi va terminallar orqali tushumlar dinamikasi

Yil	Muomaladagi bank kartalari, mln dona	Kartalar sonining yillik	Toʻlov terminallari, ming dona	Terminallar sonining yillik oʻsishi, %	Bankomat va infokiosklar, ming dona
-----	--------------------------------------	--------------------------	--------------------------------	--	-------------------------------------

		o'sishi, %			
2019	20,55	—	392,36	—	9,20
2020	25,78	25,45	438,41	11,74	11,80
2021	27,11	5,16	433,38	−1,15	12,94
2022	34,20	26,16	434,02	0,15	20,38
2023	46,21	35,12	429,33	−1,08	26,66
2024	62,00	34,17	426,23	−0,72	29,91
2025	68,27	10,12	430,76	1,06	40,09

Manba: O‘zbekiston Respublikasi Markaziy banki ma’lumotlari asosida muallif hisob-kitoblari.

Jadval natijalari bank kartalari bozorida keskin miqdoriy kengayish sodir bo‘lganini ko‘rsatadi. Muomaladagi bank kartalari soni tahlil davrida 20,55 million donadan 68,27 million donaga yetib, 47,72 million donaga yoki 232,24 foizga ko‘paygan. Boshqacha aytganda, 2025-yilda kartalar soni 2019-yildagiga nisbatan 3,32 barobar yuqori bo‘lgan. Kartalar sonining o‘rtacha yillik murakkab o‘rish sur‘ati 22,15 foizni tashkil etgan. Bu holat bank mijozlarining kartalar bilan ta‘minlanishi, ish haqi va boshqa to‘lovlarning kartalarga o‘tkazilishi, mobil bank xizmatlarining ommalashishi hamda raqamli banklarning bozorga kirishi bilan bog‘liq umumiy transformatsiyani ifodalaydi. Biroq kartalar sonining o‘rish faol kartalar soni yoki har bir karta bo‘yicha operatsiyalar muntazamligini avtomatik ravishda anglatmaydi. Shuning uchun tijorat banklari hisob va boshqaruv tizimlarida jami chiqarilgan kartalar bilan bir qatorda faol, nafaol, bloklangan, muddati tugagan va virtual kartalarni alohida analitik guruhlarda hisobga olishi zarur.

Kartalar bozoridagi o‘rish bir tekis shakllanmagan. Eng past yillik o‘rish 2021-yilda kuzatilib, 5,16 foizni tashkil etgan bo‘lsa, 2023-yilda kartalar soni 35,12 foizga, 2024-yilda esa 34,17 foizga oshgan. 2025-yilga kelib o‘rish sur‘ati 10,12 foizgacha sekinlashgan, biroq mutlaq hisobda kartalar soni yana 6,27 million donaga ko‘paygan. Mazkur natija bozorning dastlabki tezkor kengayish bosqichidan keng qamrovli, biroq nisbatan mo‘tadil rivojlanish bosqichiga o‘tayotganini anglatishi mumkin. Ushbu sharoitda banklar faoliyati faqat yangi kartalar chiqarishga emas, balki kartalardan foydalanish faolligini oshirish, mijozlarga moslashtirilgan xizmatlar yaratish va chiqarilgan kartalarga xizmat ko‘rsatish xarajatlarini optimallashtirishga yo‘naltirilishi kerak.

To‘lov terminallari sonining dinamikasi kartalar soni va tushumlar hajmidan keskin farq qiladi. Terminallar miqdori 392,36 ming donadan 430,76 ming donaga yetgan bo‘lsa-da, butun davrdagi umumiy o‘rish atigi 9,79 foizni, murakkab o‘rtacha yillik o‘rish esa 1,57 foizni tashkil qilgan. Tarmoqning eng yuqori miqdori 2020-yilda 438,41 ming dona bo‘lgan, keyingi davrda esa terminallar soni bir necha yil davomida qisqargan. Faqat 2025-yilda 1,06 foizlik o‘rish qayd etilib, ko‘rsatkich 430,76 ming donaga yetgan.

Demak, naqd pulsiz to'lovlar rivojlanishi terminal sonini muttasil ko'paytirish hisobiga emas, mavjud terminallardan intensiv foydalanish, kontaktsiz texnologiyalar, QR-kod, NFC, mobil ilovalar va boshqa masofaviy kanallarni rivojlantirish orqali ta'minlangan. Markaziy bankning to'lov tizimlarini rivojlantirish funksiyalarida ham QR-kod va NFC texnologiyalarini kengaytirish, masofaviy xizmatlarga jalb qilish hamda to'lovlarni 24/7 rejimida amalga oshirish ustuvor yo'nalish sifatida belgilangan.

Bankomat va infokiosklar tarmog'i esa yuqori sur'atlarda kengaygan. Ularning soni 9,20 ming donadan 40,09 ming donaga yetib, 4,36 barobar yoki 335,62 foizga ko'paygan. Mazkur ko'rsatkichning murakkab o'rtacha yillik o'sish sur'ati 27,80 foizni tashkil etadi. Ayniqsa, 2022-yildagi 57,49 foizlik va 2025-yildagi 34,04 foizlik o'sishlar infratuzilmaviy kengayishning muhim bosqichlari bo'lgan. Bankomatlar naqd pul yechib olish qurilmasi bo'lishi bilan birga, zamonaviy bank amaliyotida hisobvaraqlarni to'ldirish, kredit to'lovlarini qabul qilish, valyuta ayirboshlash, kommunal xizmatlar uchun haq to'lash va boshqa o'z-o'ziga xizmat ko'rsatish operatsiyalarini ham bajaradi. Shu sababli ularning ko'payishi naqd va naqd pulsiz xizmatlarning integratsiyalashgan infratuzilmasi kengayayotganini ko'rsatadi.

Terminallar orqali tushumlarning nominal hajmi tahlil davridagi eng tez o'sgan ko'rsatkichdir. Tushumlar 71,02 trillion so'mdan 460,26 trillion so'mga yetib, 389,24 trillion so'mga yoki 548,07 foizga ko'paygan. Natijada 2025-yildagi tushum hajmi 2019-yilga nisbatan 6,48 barobar yuqori bo'lgan. Tushumlarning murakkab o'rtacha yillik o'sish sur'ati 36,54 foizni tashkil etgan. Eng yuqori yillik o'sish 2022-yilda kuzatilib, 59,87 foizga teng bo'lgan. Keyingi o'rinlarni 2023-yildagi 43,37 foiz va 2025-yildagi 40,87 foiz o'sish egallaydi. Eng past sur'at 2020-yilda qayd etilib, 14,05 foizni tashkil qilgan. Ushbu qiymatlar nominal ko'rsatkichlar ekanligi sababli ularga narxlar o'sishi ham ta'sir qiladi; shunga qaramay, tushumlar hajmining kartalar va terminallar soniga nisbatan tezroq ortishi naqd pulsiz to'lovlardan foydalanish intensivligi oshganini ko'rsatadi.

Statistik qatorlarning tarqoqlik darajasi ham ularning rivojlanish xususiyatlarini ochib beradi. Variatsiya koeffitsiyenti terminallar sonida atigi 3,36 foizni tashkil etgan, ya'ni mazkur ko'rsatkich tahlil davrida nisbatan barqaror bo'lgan. Kartalar sonining variatsiya koeffitsiyenti 42,67 foiz, bankomat va infokiosklarniki 48,40 foiz, terminal tushumlariniki esa 63,10 foizga teng. Bu tushumlar qatori eng yuqori o'zgaruvchanlik va rivojlanish amplitudasiga ega ekanini ko'rsatadi. Demak, tijorat banklarida hisob tizimlarini takomillashtirish masalasi faqat infratuzilma obyektlari soniga bog'liq emas. Asosiy bosim tranzaksiyalar qiymati va ularni qayta ishlash hajmining tez kengayishi natijasida yuzaga kelmoqda.

2-jadval

Naqd pulsiz to'lov infratuzilmasidan foydalanish intensivligi va bazis indeksleri

Yil	Shartli bir kartaga to'g'ri keluvchi terminal	Bir terminalga to'g'ri keluvchi yillik tushum,	Bir terminalga to'g'ri keluvchi kartalar,	Bir bankomat yoki infokioskka to'g'ri keluvchi	Kartalar indeksi, 2019=100	Terminallar indeksi, 2019=100
-----	---	--	---	--	----------------------------------	-------------------------------------

	tushumi, mln so‘m	mln so‘m	dona	kartalar, dona		
2019	3,46	181,01	52,37	2 232,68	100,0	100,0
2020	3,14	184,76	58,79	2 184,38	125,4	111,7
2021	4,10	256,44	62,54	2 094,73	131,9	110,5
2022	5,20	409,36	78,79	1 677,98	166,4	110,6
2023	5,51	593,29	107,62	1 733,48	224,9	109,4
2024	5,27	766,58	145,45	2 072,83	301,7	108,6
2025	6,74	1 068,48	158,48	1 702,85	332,2	109,8

Manba: O‘zbekiston Respublikasi Markaziy banki ma’lumotlari asosida muallif hisob-kitoblari.

Intensivlik ko‘rsatkichlari naqd pulsiz operatsiyalar rivojlanishining asosiy manbai infratuzilma sonidan ko‘ra undan foydalanish samaradorligi bo‘lganini tasdiqlaydi. Shartli bir kartaga to‘g‘ri keluvchi terminal tushumi 3,46 million so‘mdan 6,74 million so‘mga yetib, 95,06 foizga oshgan. Mazkur ko‘rsatkich barcha kartalar faol ishlatilganini anglatmaydi, chunki hisoblashda muomaladagi jami kartalar soni qatnashgan. Shunga qaramay, u karta bazasi va terminal tushumlari o‘rtasidagi umumiy nisbatni ifodalaydi. Ko‘rsatkichning 2020-yilda 3,14 million so‘mgacha kamayib, keyingi davrda asosan o‘sib borishi operatsion faollikning tiklanishi va kuchayishini ko‘rsatadi. Eng yuqori natija 2025-yilda qayd etilgan.

Bir terminalga to‘g‘ri keluvchi yillik tushum 181,01 million so‘mdan 1 068,48 million so‘mga ko‘paygan. Bu 5,90 barobar yoki 490,30 foizlik o‘sishni anglatadi. Terminallar soni deyarli o‘zgarmagan sharoitda ularning har biriga to‘g‘ri keluvchi tushumning keskin oshishi mavjud terminal tarmog‘idan foydalanish intensivligi yuqorilaganini ko‘rsatadi. Shu bilan birga, ushbu tendensiya protsessing markazlari, ekvayring tizimlari va banklarning buxgalteriya platformalariga tushadigan axborot yuklamasi terminallar sonidan ancha tez oshayotganini bildiradi. Demak, bankning operatsion quvvatini terminal soni bilan baholash yetarli emas; tranzaksiyalar soni, qiymati, sekundiga qayta ishlanadigan operatsiyalar, bekor qilishlar, qaytarishlar va kliring yozuvlari hajmi ham nazorat qilinishi kerak.

Bir terminalga to‘g‘ri keluvchi kartalar soni 52,37 donadan 158,48 donaga ko‘payib, uch barobardan ortiq o‘sgan. Ushbu nisbat kartalar bazasi jismoniy terminal tarmog‘idan tezroq kengayganini ko‘rsatadi. Biroq bu natijani terminallarning avtomatik ravishda ortiqcha yuklangani sifatida talqin qilish to‘g‘ri bo‘lmaydi, chunki kartalardan mobil ilovalar, internet-do‘konlar, QR-kodlar va boshqa masofaviy kanallarda ham foydalaniladi. Shunga qaramay, savdo va xizmat ko‘rsatish korxonalarida terminal infratuzilmasini hududlar, faoliyat turlari va tranzaksiya oqimlari bo‘yicha qayta taqsimlash zarurati mavjud.

Kam operatsiyali terminallarni saqlab turish bank xarajatlarini oshirishi, yuqori operatsiyali nuqtalarda esa texnik uzilish va navbat xavfini kuchaytirishi mumkin.

Bir bankomat yoki infokioskka to'g'ri keluvchi kartalar soni 2 232,68 donadan 1 702,85 donaga kamaygan. Umumiy pasayish 23,73 foizni tashkil etgan bo'lib, bu bankomat va infokiosklar tarmog'i kartalar soniga nisbatan tezroq kengayganini anglatadi. Ko'rsatkichning pasayishi xizmatlardan foydalanish imkoniyatini yaxshilashi mumkin, biroq uskunalarni joylashtirish samaradorligi alohida baholanishi kerak. Yuqori xarajatli qurilmalarning kam operatsiyali hududlarda joylashishi amortizatsiya, inkassatsiya, texnik xizmat va telekommunikatsiya xarajatlarini oshiradi. Shu bois banklarda har bir bankomat bo'yicha operatsiyalar soni, operatsiyalar tarkibi, ish faoliyati uzluksizligi, daromad va xarajalar alohida mas'uliyat markazi sifatida hisobga olinishi maqsadga muvofiq.

Bazis indeksleri ham ko'rsatkichlar o'rtasidagi nomutanosiblikni yaqqol ifodalaydi.

Kartalar indeksi 332,2 punktga, bankomat va infokiosklar indeksi 435,6 punktga, terminal tushumlari indeksi 648,1 punktga yetgan bir paytda terminallar indeksi atigi 109,8 punktni tashkil qilgan. Ya'ni tushumlarning o'sish indeksi terminallar soni indeksidan qariyb 5,9 barobar yuqori bo'lgan. Mazkur tafovut naqd pulsiz operatsiyalar hisobini takomillashtirishda asosiy e'tibor infratuzilmani miqdoriy ko'paytirishdan ko'ra tranzaksiyalarni sifatli, tezkor va xatosiz qayta ishlashga qaratilishi kerakligini ko'rsatadi.

Ko'rsatkichlar o'rtasidagi Pearson korrelatsiyasi ham mazkur xulosani mustahkamlaydi.

Terminal tushumlari bilan bank kartalari soni o'rtasidagi korrelatsiya koeffitsiyenti 0,982, bankomat va infokiosklar soni bilan esa 0,994 ni tashkil etgan. Terminallar soni bilan tushumlar o'rtasidagi koeffitsiyent atigi 0,257 ga teng bo'lgan. Bunday natija kartalar bazasi va umumiy xizmat infratuzilmasi kengayishi tushumlar bilan kuchli bir yo'nalishda o'zgarganini, jismoniy POS-terminallar miqdori esa tushumlar dinamikasini yetarli darajada izohlamasligini ko'rsatadi.

Biroq kuzatuvlar soni yettita bo'lgani va barcha qatorlarda vaqt trendi mavjudligi sababli korrelatsiya natijalari sabab-oqibat bog'liqligi sifatida emas, faqat statistik birga harakatlanish ko'rsatkichi sifatida qabul qilinishi kerak.

Statistik o'sish tijorat banklarining buxgalteriya hisobiga sifat jihatdan yangi talablarni qo'yimoqda. Terminal tushumlari 6,48 barobar, kartalar soni 3,32 barobar oshgan sharoitda operatsiyalarni qo'lda tekshirish yoki alohida axborot tizimlaridagi yakuniy summalarni mexanik solishtirish samarali usul bo'lib qolmaydi. Protssessing markazi, ekvayring moduli, mobil ilova, kliring tizimi, vakillik hisobvarag'i va bosh kitob o'rtasida avtomatik integratsiya mavjud bo'lmasa, tranzaksiyalarning kechikib aks ettirilishi, takroriy yozuvlar, hisobga olinmagan qaytarishlar va aniqlanmagan tafovutlar yuzaga kelishi mumkin. Shu sababli har bir operatsiyaga yagona tranzaksiya identifikatori biriktirilishi va ushbu identifikator operatsiya boshlangan vaqtdan yakuniy hisob-kitobgacha saqlanishi lozim.

Naqd pulsiz operatsiyalarni hisobga olishning takomillashtirilgan modeli tranzaksiyaning hayotiy sikliga asoslanishi kerak. Avtorizatsiya qilingan, biroq hali kliringdan o'tmagan summalar; kliringga yuborilgan mablag'lar; yakuniy hisob-kitob qilingan operatsiyalar; bekor qilingan to'lovlar; qaytarilgan mablag'lar; chargeback va nizoli operatsiyalar alohida analitik

holatlarda yuritilishi zarur. Bunday tasnif bankning aktivlari, majburiyatlari, tranzit mablagʻlari va daromadlarini notoʻgʻri davrda tan olish xavfini kamaytiradi. Ayniqsa, savdo tashkilotiga oʻtkazilishi lozim boʻlgan summa, bank komissiyasi, toʻlov tizimi operatori ulushi va boshqa vositachilarga tegishli summalar yagona tushum sifatida emas, iqtisodiy mazmuniga qarab alohida hisobga olinishi kerak.

Komissiya daromadlarini tan olish mexanizmi ham operatsiyaning yakunlanganlik holati bilan bogʻlanishi lozim. Mijoz kartasidan mablagʻ yechilgan payt har doim bank daromadi uzil-kesil shakllanganini anglatmaydi, chunki operatsiya keyinchalik bekor qilinishi yoki qaytarilishi mumkin. Shu sababli shartli komissiya, hisoblangan komissiya va yakuniy tan olingan komissiya oʻrtasidagi farq hisob siyosatida aniq belgilanishi kerak. Qaytarish ehtimoli yuqori boʻlgan operatsiyalar boʻyicha daromadlarni muddatidan oldin tan olish bankning moliyaviy natijalarini oshirib koʻrsatishi mumkin.

Elektron hujjatlar bilan ishlash jarayoni ham statistik oʻsishga mos ravishda modernizatsiya qilinishi zarur. Markaziy bankning buxgalteriya hisobiga doir sharhida pul-hisob-kitob hujjatlarining qogʻoz va elektron shakllaridan foydalanish, ayrim kunlik buxgalteriya hujjatlarini elektron shaklda saqlash va zarur roʻyxatlarni dasturiy yoʻl bilan shakllantirish imkoniyati qayd etilgan. Bundan kelib chiqib, naqd pulsiz operatsiyalar boʻyicha elektron hujjat aylanishi faqat hujjatni raqamli koʻrinishda saqlash bilan cheklanmasligi kerak. Hujjatning yaratilgan vaqti, uni tasdiqlagan shaxs, kiritilgan oʻzgarishlar, tizimlararo uzatilish vaqti va yakuniy buxgalteriya yozuviga bogʻlanishi elektron audit izida qayd etilishi lozim.

Ichki nazorat tizimida avtomatik uch tomonlama solishtirish mexanizmini joriy etish maqsadga muvofiq. Birinchi bosqichda protsessing tizimidagi operatsiyalar savdo tashkilotlari va mijozlar boʻyicha shakllantirilgan reyestrlar bilan, ikkinchi bosqichda kliring natijalari bilan, uchinchi bosqichda esa bosh kitob va vakillik hisobvaraqlari bilan solishtiriladi. Tafovut aniqlanganda operatsiya avtomatik ravishda “tekshirilayotgan operatsiya” statusiga oʻtkazilib, uning summasi, kelib chiqish kanali, mas’ul boʻlinma va bartaraf etish muddati nazorat qilinishi kerak. Bu usul aniqlanmagan tranzit qoldiqlarning uzoq vaqt hisobvaraqlarda saqlanib qolishiga yoʻl qoʻymaydi.

Oxirgi yillardagi statistik natijalar Oʻzbekiston bank tizimida naqd pulsiz toʻlovlarning miqdoriy rivojlanishi yangi sifat bosqichiga oʻtganini koʻrsatadi. Kartalar sonining 3,32 barobar, bankomat va infokiosklarning 4,36 barobar hamda terminal tushumlarining 6,48 barobar oshishi bank hisob tizimlarining yuqori hajmli va uzluksiz tranzaksiyalar muhitiga moslashishini talab qiladi. Terminallar sonining atigi 9,79 foizga koʻpaygani va bir terminalga toʻgʻri keluvchi tushumning 5,90 barobar oshgani esa rivojlanishning asosiy manbai infratuzilmani son jihatidan kengaytirish emas, balki undan foydalanish intensivligi va raqamli kanallar integratsiyasi boʻlganini koʻrsatadi. Shu bois tijorat banklarida naqd pulsiz operatsiyalar hisobini takomillashtirishning ustuvor yoʻnalishlari sifatida real vaqt rejimidagi buxgalteriya yozuvlari, avtomatik solishtirish, tranzaksiyalarning toʻliq elektron audit izi, kliring va tranzit mablagʻlarining alohida analitik hisobi, komissiyalarni iqtisodiy mazmuniga muvofiq tan olish

hamda operatsion samaradorlik ko'rsatkichlariga asoslangan boshqaruv hisobotini joriy etish belgilanishi lozim.

Muhokama: O'tkazilgan tahlil natijalari tijorat banklarida naqd pulsiz operatsiyalarning rivojlanishi asosan bank kartalari soni, bankomat va infokiosklar tarmog'i hamda terminal tushumlarining keskin o'sishi bilan tavsiflanishini ko'rsatdi. Biroq to'lov terminallari sonining nisbatan sekin o'sishi naqd pulsiz hisob-kitoblar hajmidagi kengayish ko'proq mavjud infratuzilmadan intensiv foydalanish, mobil banking, QR-to'lovlar va masofaviy xizmatlarning ommalashuvi hisobiga ta'minlanganini anglatadi.

Bu holat banklarda hisob jarayonlarini faqat operatsiyalar soniga moslashtirish yetarli emasligini, balki tranzaksiyalar tezligi, qiymati, ularning texnologik kanallari va yakuniy hisob-kitob holatini ham real vaqt rejimida nazorat qilish zarurligini ko'rsatadi. Shu nuqtai nazardan, protsessing tizimi, kliring markazi, vakillik hisobvaraqlari va bosh kitob o'rtasidagi ma'lumotlarni avtomatik solishtirish naqd pulsiz operatsiyalar hisobining ishonchligini oshiruvchi asosiy omil sifatida namoyon bo'ladi.

Aks holda, bekor qilingan, qaytarilgan yoki yakuniy hisob-kitobdan o'tmagan operatsiyalar noto'g'ri davrda tan olinishi, komissiya daromadlari oshirib ko'rsatilishi va tranzit hisobvaraqlarda aniqlanmagan qoldiqlar yuzaga kelishi mumkin.

Tadqiqot natijalari mavjud ilmiy qarashlar bilan umumiy jihatdan mos keladi, chunki raqamli to'lov vositalarining kengayishi bank infratuzilmasi, mijozlar xulq-atvori va operatsion boshqaruv tizimlarining o'zaro integratsiyasini talab etadi.

Shu bilan birga, mazkur tadqiqotning o'ziga xos jihati naqd pulsiz operatsiyalar rivojlanishini faqat to'lovlar hajmi yoki texnologik yangilanishlar orqali emas, balki buxgalteriya hisobining aniqligi, elektron audit izi, kliringdagi mablag'lar nazorati va komissiya daromadlarini tan olish mexanizmlari orqali baholashidir.

Statistik ko'rsatkichlarning yuqori o'sishi banklarning operatsion imkoniyatlari bilan bir qatorda ichki nazorat tizimlariga ham qo'shimcha yuklama yaratadi. Shuning uchun tijorat banklarida naqd pulsiz operatsiyalar hisobini takomillashtirish yagona tranzaksiya identifikatori, avtomatik uch tomonlama solishtirish, operatsiyalarni holati bo'yicha analitik guruhlash va real vaqt rejimidagi boshqaruv hisobotini joriy etish asosida amalga oshirilishi lozim.

Bunday yondashuv moliyaviy hisobotlarning haqqoniyligini oshirish, operatsion xatolarni kamaytirish va bank mijozlari mablag'lari ustidan nazoratni kuchaytirishga xizmat qiladi.

Xulosa. Tadqiqot natijalari 2019–2025-yillarda O'zbekiston tijorat banklarida naqd pulsiz operatsiyalar ko'lami sezilarli darajada kengayib, bank kartalari, bankomat va infokiosklar soni hamda terminallar orqali amalga oshirilgan tushumlar hajmi yuqori sur'atlarda oshganini ko'rsatdi. Shu bilan birga, to'lov terminallari sonining nisbatan barqaror qolishi naqd pulsiz hisob-kitoblar rivoji asosan mavjud infratuzilmadan samarali foydalanish, mobil banking, QR-to'lovlar va boshqa raqamli kanallarning ommalashuvi hisobiga yuz berganini tasdiqlaydi. Mazkur jarayon tijorat banklarida operatsiyalarni hisobga olish, kliring va tranzit mablag'larini nazorat qilish, komissiya daromadlarini to'g'ri tan olish hamda bekor qilingan va qaytarilgan to'lovlarni o'z vaqtida aks ettirish tizimlarini takomillashtirishni talab etadi.

Shu bois protsessing tizimi, vakillik hisobvaraqlari va bosh kitob ma'lumotlarini real vaqt rejimida avtomatik solishtirish, har bir operatsiya bo'yicha yagona tranzaksiya identifikatorini qo'llash, elektron audit izini shakllantirish va operatsiyalarni holati hamda to'lov kanallari kesimida analitik hisobga olish naqd pulsiz operatsiyalar hisobining ishonchliligi va shaffofligini oshirishning ustuvor yo'nalishlari hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Umarova, M.B. (2018) 'Пути развития банковских инфраструктур в Узбекистане', Проблемы современной науки и образования, 13, pp. 33–37.
2. Normamatov, I.B. (2023) 'The importance of non-cash practices in stabilizing the payment system and ways to solution existing problems', The Innovation Economy, 1(3).
3. Babayeva, G. (2025) 'Issues of development of payment services of commercial banks', Eurasian Journal of Law, Finance and Applied Sciences, 5(4), pp. 157–164. doi: 10.5281/zenodo.15318680.
4. Raxmonov, X. (2025) 'Tijorat banklarining elektron pullar bilan ishlash amaliyotini takomillashtirish', Zamonaviy dunyoda amaliy fanlar, 4(9), pp. 4–8.
5. Prokofyev, A.V., Tatyannikov, V.A. and Prokofyeva, E.N. (2017) 'Новые инструменты безналичных расчетов: специальные банковские счета', Известия Байкальского государственного университета, 27(3), pp. 411–418. doi: 10.17150/2500-2759.2017.27(3).411-418.
6. Klochikhin, V.A. and Repnikova, Y.V. (2021) 'Специальные банковские счета как инструмент безналичных расчетов', Закон и право, 12, pp. 96–99. doi: 10.24412/2073-3313-2021-12-96-99.
7. Awasthy, S., Misra, R. and Dhal, S. (2022) 'Cash versus digital payment transactions in India: Decoding the currency demand paradox', Reserve Bank of India Occasional Papers, 43(2), pp. 1–45.
8. Agarwal, S., Ghosh, P., Li, J. and Ruan, T. (2024) 'Digital payments and consumption: Evidence from the 2016 demonetization in India', The Review of Financial Studies, 37(8), pp. 2550–2585. doi: 10.1093/rfs/hhae005.
9. Esselink, H. and Hernández-van Gijzel, L. (2017) 'The use of cash by households in the euro area', ECB Occasional Paper Series, No. 201. Frankfurt am Main: European Central Bank.
10. Jonker, N., van der Crujisen, C., Bijlsma, M. and Bolt, W. (2020) 'Pandemic payment patterns', De Nederlandsche Bank Working Papers, No. 701. Amsterdam: De Nederlandsche Bank.
11. Rysman, M. and Schuh, S. (2017) 'New innovations in payments', in Greenstein, S., Lerner, J. and Stern, S. (eds.) Innovation Policy and the Economy. Vol. 17. Chicago: University of Chicago Press, pp. 27–48. doi: 10.1086/688843.

12. Stavins, J. (2018) 'Consumer preferences for payment methods: Role of discounts and surcharges', Journal of Banking & Finance, 94, pp. 35–53. doi: 10.1016/j.jbankfin.2018.06.013.
13. Cohen, R., Shy, O. and Stavins, J. (2022) 'Payments evolution from paper to electronic payments by merchant type', Federal Reserve Bank of Boston Research Department Working Papers, No. 22-6. doi: 10.29412/res.wp.2022.06.